

B. NAGY ANIKÓ

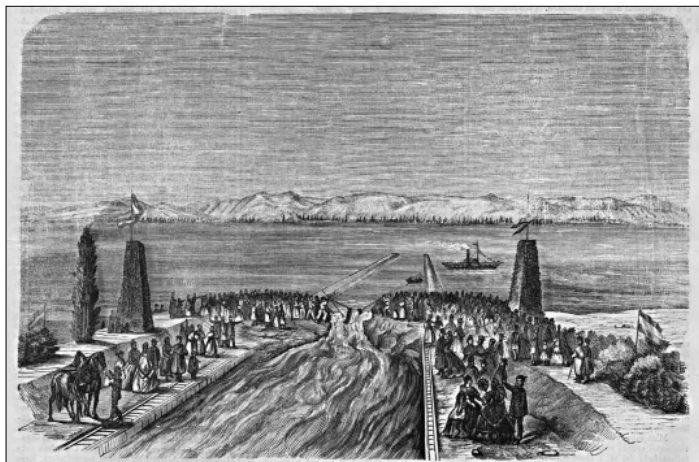
ÉHHALÁL KÉPEN KÍVÜL

AZ 1863-AS NAGY ALFÖLDI ASZÁLY SAJTÓKÉPE

„Hol rétek, kaszálók voltak valaha, ott egy halottsárga abrosz volt kiterítve, melyen az éhínség még morzsát sem hagyott. A búzavetés nem nőtt arasznyira, nem hajtott kalászt; nem lehetett remélni, hogy aratást adjon; ráeresztették az éhséggel küzdő barmokat, és le hagyták azt legeltetni; le egészen a gyökeréig, s hogy még a gyökere se maradjon, támadt az égő porból milliárd soha sem látott féreg, mely gomolyokban teríté be a földet nappal, s táborszámra járt éjjel, ellepve házat, háztetőt; sáskák ciripelő sokasága ült minden ágon, bokron, melyen, mint télen, nem volt már levél, s felverte az éjszakát zörgő hangversenyével, mintha az is a gazdától követelné, amit a mezőn nem talál. És eső még mindig nem esett.” (Jókai Mór: Szerelem bolondjai, 1869)

A helytörténeti és a történeti etnográfiai források az 1790-es évektől az 1860-as évek közepéig 22 súlyos éhínséget regisztráltak Magyarországon, főként a keleti területeken. Az Alföld klimatikus adottságai egyébként is szélsőségesen száraz nyarakkal jártak, ám a medrűkből kilépő, a legelőket rendszeresen elárasztó folyók valamiképp enyhítettek a 18. századig ritkán lakott területek lakóinak kínjain. Az 1850-es években megkezdett folyószabályozási munkálatok azonban drámai változásokat mértek a hódoltság után mind növekvő lélekszámban itt élőkre.

Az 1863-ban az Alföldi vidékeket sújtó példátlan aszály a történeti klimatológiában kis jégkorszaknak nevezett, nagyjából a 19. század közepéig tartó európai hideghullám utolsó nagy csapásaként jelentkezett.

Ismeretlen mester: A Balaton lecsapolása Siófokon (1863. okt. 25.). Papír, xilográfia
Vasárnapi Ujság, 45. sz. 1863.
november 8

*Myskovszky Viktor nyomán:
Bártfa város piacza,
papír, xilográfia.
Vasárnapi Ujság, 1863. 24. sz.
június 14*

A megelőző két évben az enyhület nélküli szárazság mellett marhavész is pusztított, majd 1863 nyarán márciustól szeptemberig egyetlen csepp eső sem esett az ország keleti felében. Az elmaradt aratást éhínség követte, a téli hónapokra és a rákövetkező évre ezrek maradtak élelem nélkül. A kiszáradt legelőkön a járványtól megtizedelt jószágok lábton haltak éhen. A parasztok közül sokan elvándoroltak – az első emigrációs hullámban Erdélybe, később a tengeren túlra – akik maradtak, ínségliszten, főképp vad növényekből örölt lisztpótlókon tengődtek.

A sanyarú viszonyok következtében a közbiztonság is fenekestül felfordult. A házkiasás, útonállás, rablás, gyilkosság, gyűjtogatás megfékezésére hivatkozva a hatóságok országos statáriumot hirdettek.¹

Az országos adatokban is tükröződő éhezéshez köthető halálozások, a szignifikánsan megszorodó öngyilkosságok hosszú évtizedekre kiható demográfiai űrt hagytak az érintett falvakban és városokban. Végző soron a 19. század utolsó harmadától induló tömeges emigráció elsődleges oka is a magyar vidéket jellemző krónikus élelmiszerhiány volt. Az élelmiszerkatasztrófa tanulságai nyomán születő központi intézkedések az évtized végére valamelyest átrendezték a magyar mezőgazdaság termékszerkezetét, szabályozási mechanizmusait és intézményrendszerét. Egyebek mellett elvezettek egy független meteorológiai intézet megalapításához is.²

Az alföldi táj örökre megváltozott. Ekkor tűnt el innen a szürke marha, ekkor kezdődtek a gyógyírnak vélt fásítások, ekkor telepítették az első Duna-Tisza közti homoki gyümölcsösöket.

Nem vitás, a Provizórium nyomasztó légkörében eltelt 1863-as év a hazai közvélemény számára belpolitikai turbulenciákkal (az Almássy Pál – Nedeczky István-féle függetlenségi összeesküvés véres elfojtása, Jókai és más írók sajtóvétségért való bebörtönzése) és természeti csapással terhelt rendkívüli év volt.

A lapokban azonban ez utóbbinak kevés nyomát találjuk. Az 1863-as és az 1864-es írott sajtó szűkszavúan reflektált az aszályra és a nyomában járó éhínségre. Az elszórt, rövid hírek rendszerint az újságok hátsó rovataiban jelentek meg. Az aszálykárhoz kapcsolódó bővebb – nevetek is tartalmazó – beszámolók elsősorban az adományokról és a jótékonyági rendezvényekről szóltak. A kiszikkadt alföldi tájról és az ott élőkről egyetlen újság sem közölt képet.

E hiány csak részben magyarázható azzal, hogy korszakunkban, a professzionális tudósítói

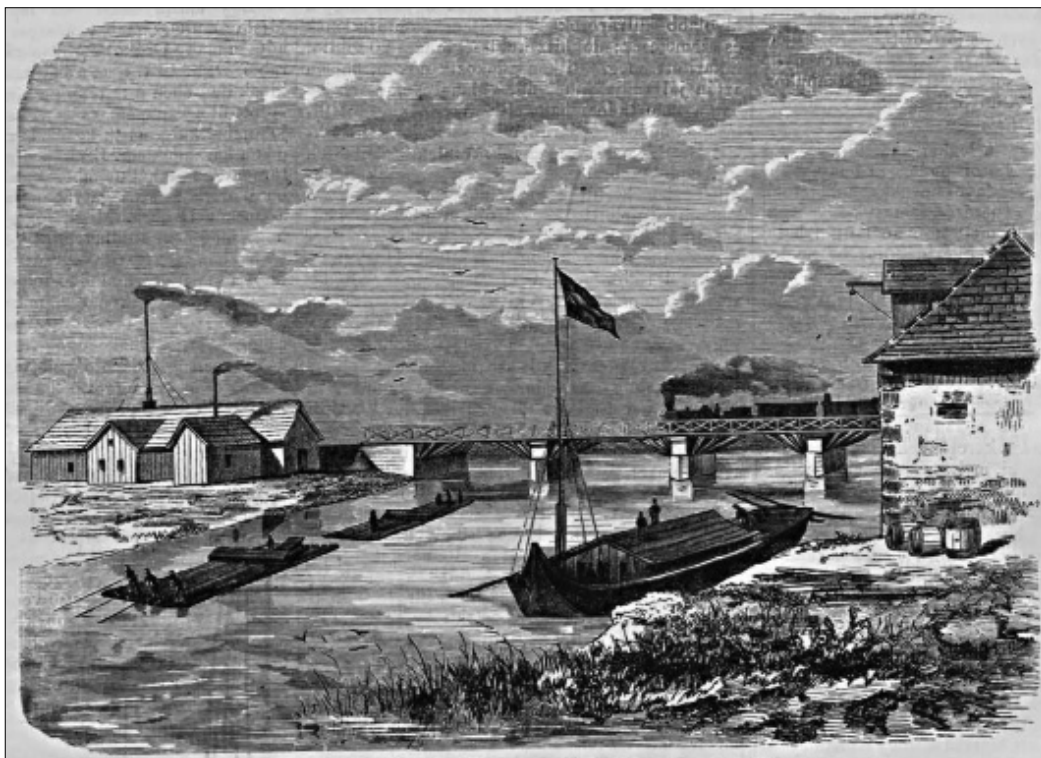
hálózatok kiépülése előtt, a helyi hírek beszerzése jórészt alkalmi levelezőkre épült.³ Noha a későbbi értelemben vett riportázs műfaja még kiforratlan volt,⁴ mégsem állíthatjuk, hogy a kortárs eseményekről ne születtek volna – akkori léptékkal mérve – fürge sajtótudósítások. A *Vasárnapi Ujság* éppen 1863. november 8-án közölt terjedelmes, a szövegbe illesztett nagy tablóval illusztrált tudósítást a Sió-csatorna két héttel korábbi avatási ünnepségéről. A cikk tétélesen is utal a képre, amely pontosan szemlélteti a szövegben felsorolt mozzanatokat. A kép és a szöveg szabatos konkordanciája nem hagy kétséget afelől, hogy a fametszet alapjául szolgáló rajz a helyszínen készült.

„Azután a munkálatok megtekintésére indult a vendégkoszorú. A csípős szél magasra korbácsolta a hullámokat.

Ott állt a Balaton, méltóságos nagyságában háborogva s haragos hullámainak moraja tulzúgta a Rákóczy-induló viharos hangjait. Távban a kékellő hegyek, a regék hazája, a költőink által megénekelt romok a regényes partokon... Közelben zöld ágakkal bevont piramisok, halomba rakott ásók, kapák és targoncák, a bevégzett munka jelvényei példázzák a jelent, amely tettel hat és teremt.

Ezalatt a munkások megnyitották az utolsó gátat, s a résre lelt hullámok tajtékozva omlottak a csatornán keresztül.

Képünk e pillanat hü képét mutatja.”⁵

*Myskovszky Viktor nyomán: Tokaji vasúti híd a Tiszán,
papír, xilográfia, Vasárnapi Ujság, 1863. 25. sz. június 21*

A tragédiáktól való általános idegenkedés sem indokolhatta a honfitársak nyomorúságával kapcsolatos tartózkodó kommentárokat, hiszen a korszak sajtója meglehetősen teret – jó néhány újságban külön rovatot – szentelt a természeti és civilizációs kataklizmáknak.⁶

A *Vasárnapi Ujság* 1856 óta, az *Ország Tükré* 1862-es alapításától fogva több alkalommal szólította föl olvasóit, hogy díjazás fejében „ország- és népismereti” rajzokat küldjenek a szerkesztőségbe. A sikeres felhívás nyomán nagy számban érkező és közölt műkedvelő honismereti kép mindkét lap képi programjának egyik biztos pillérét adta.⁷ Következésképp az aszálykép hiánya a kép beszerzési nehézségeivel aligha magyarázható. A rajzból ekkoriban kéthétnyi idő alatt nyomdakész fametszet válhatott.

A paraszti sínylődést visszafogottan tárgyoló, arról többnyire alárendelt felületeken hírt adó 1863-as és 1864-es illusztrált lapok korántsem voltak képszükében. Épp ellenkezőleg: az újságoldalakon a szöveges mezők szép számban öveznek fametszeteket. A szöveges hasábok és a befoglalt képek – az illusztrált sajtóval az 1850-es évek óta ismerkedő olvasók igény szintjéhez és a nyomdai technológiához kalibráltak – gyakran „széttartó” viszonylatokban szerepelnek, nem feltétlenül utalnak egymásra, nem ritkán egymás ellenében hatnak. Az oldalszám szerinti rangsorban előbbre- és hátrébbesorolt szekvenciák vonatkoztatási hálózata az olvasási irány nyugati konvencióinak megfelelően balról jobbra egyirányú és a lap egészét tekintve szukcesszív. Egy adott oldal szedéstükre, egy egész lapszám képi és szöveges közléseinek együttese ebben a korai korszakban nem konstruálódik összeadó, visszafelé is építkező keresztjelentések szöveteként.

Az 1862 és 1864 között megjelent lapok apró betűs aszályhírei és a véletlenszerűen melléjük sodródott képek mintázatai arról tanúskodnak, hogy az illusztrált sajtó hazai történetének ezen időszakában a sajtómunka – bár képre éhes – de még nem „képérzékeny” feladatkör.

A kép/szöveg összjáték hatásmechanizmusait és a keresztreferencialitásban rejlő lehetőségeket éppen csak kitapogató lapszerkesztők így olyan értelmezési felületeket hagytak ránk, amelyekben egy nemzeti trauma nyilvános imázsa kapcsán ez a még ingatag szemantika a palástolni kívánt konfliktusokról is vallatható.

Az éhínségről fennmaradt gyér tudósítások, a képek hiánya és a szövegekbe tördelt más tematikájú illusztrációk önkéntelenül előadott jelentésszövevénye a parasztsághoz, a tájhoz, jelesül az alföldi tájhoz, és az etnikai problémákhoz fűződő kusza képzeteket rejti.

I. AZ ASZÁLY A TUDÓSÍTÁSOKBAN

A katasztrófa olyan időszakban következett be, amikor a tudományos és a laikus közvélemény egyaránt a technikai fejlődés és a természetátalakítás ethoszának bővületében várta a nagy reformkori gondolat, a Tisza-szabályozás áldásos következményeit. Olyannyira, hogy Érkövy Adolf miniszteri tanácsos és mezőgazdász, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja – ő lesz az, aki már az aszály évében megjelenteti elemző tanulmányát és ugyane tárgyban elkészíti az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek a kormányhoz 1864-ben beadott Emlékiratát⁸ – 1862-ben még egyenesen azt reméli, hogy a folyószabályozásoknak hála hamarosan eljön az Alföldön a magyar Kánaán:

„Mi providentiális nemzet vagyunk, bízunk a gondviselésben, és dolgozzunk, mindenkifelett pedig áldjuk azokat, akik a Tisza mellékfolyói ellen a hadjáratot megkezdték, – hi-

szem, hogy midőn 27 év múlva a magyarok e hazabani megtelepedésének ezer éves ünnepét ülendik meg az utódok, a Tiszavölgy az árvizek hatalma alól felszabadítva az lesz, amivé lennie kell, – de minek nevét ekkorig illetéktelenül viseli, Magyar Kánaán.⁹

Érkövy Adolf látomása honi Kánaánról már 1863 júniusában keserűre fordult. A *Vasárnapi Ujság* június 14-én adott először hírt a vidéki állapotokról:

„Napról napra szomorúbb hírek érkeznek az ország különböző részeiből, melyek a gazda reményeinek teljes megghiúsulását szomorúan hirdetik, s az ős idők óta ismert magyar 'Kánaán' földét siralom völgyeként tüntetik fel.”

A cikket a Felvidéken működő Myskovszky Viktor Bártfa mozgalmas piacát ábrázoló fametszete illusztrálja, a tükörhasábon pedig a bártfai fürdő látható.¹⁰

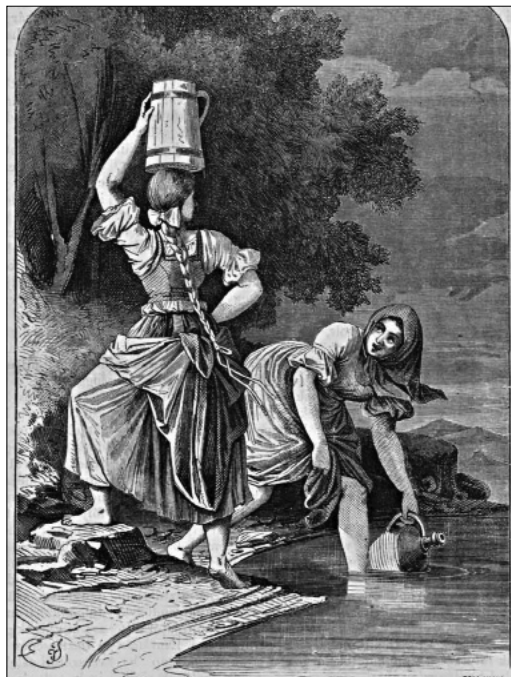
Az 1863 nyarán és kora őszén megjelent lapokban az egymást kioltó képes és szöveges közlések számos további példáját látjuk. Az 1863-as nyári számok lubickoló tótündérek rajzát¹¹ és a Múzeumkertben felállított csobogó szökőkút képét¹² hozzák.

A *Vasárnapi Ujság* június 21-én – valójában ekkor már nem volt víz a Tiszában – „Vasúti híd a Tiszánál Tokaj mellett” címmel Zombory Gusztáv cikkét közli, mellette a Myskovszky Viktor rajza után készült fametszet a Tokajnál hőmpölygő folyót ábrázolja. A cikket Zombory Gusztáv ekképp zárja:

„Hogy mily nagyjelentőségű e tokaji átkelés, az, mindenki előtt ismeretes, miután ez a termékeny Alföld rónáit Felső-Magyarország iparával, szorgalmával köti össze, kiszámíthatatlan hasznos következményekkel bír...”¹³

A *Vasárnapi Ujság* 1862-ben és 1863-ban folytatólagosan közölte Lotz Károly népeletképeit, melyeket csattanós történetekkel övezve Jankó János rajza nyomán Pollák Zsigmond metszésében adtak közre. A „Képek a hazai népeletből” című rovat 1863 júniusában a XXX. epizódhoz érve a „Vízmerítő lányok” című képet hozta.¹⁴ A jegyzetben az alföldi folyókból nyert üdítő ivóvíz magasztalását, továbbá az alábbi leírást találjuk:

„Mellékelt rajzunk Lotz szép képe után egy érdekes jelenetet mutat, a mint két csinos falusi leány vizet meríteni jön a folyóra. Ez a falusi leányok rendes találkozója, s őrájok van bizva a házak vízzel ellátása, s ha épen nagy a vízszükség a háznál, sokszor egész nap mindig útban vannak a Tiszához. A mai tikkasztó forróságban s szárazságban szinte megirigyli az ember e leányok mesterségét, főképp a képünkön látható Zsuzsiét, ki oly jó kedvűen áztatja bokáját a hűvös elembe.”

Lotz Károly nyomán Jankó János
és Pollák Zsigmond: Vízmerítő leányok,
papír, xilográfia
Vasárnapi Ujság 27. sz. 1863. július 5

Lotz Károly nyomán Jankó János és Pollák Zsigmond: A bivalyos, papír, xilográfia, Vasárnap Ujság 37. sz. 1863. szeptember 13

A sorozat következő darabja szeptemberben jelenik meg.¹⁵ A „Bivalyos” című – folyóban dagonyázó bivalyfogatot ábrázoló Lotz – Jankó grafika kísérőszövege a jól táplált bivaly pocsolya iránti vonzalmait festi le:

„... Ugy hogy a magyar gazda udvaráról kiküszöbölését alig tulajdonithatni egyébnek, mint a pocsolya iránti rendkívüli vonzalmának, mely szerint akár hányszor megcselekszi, hogy ha jobbra volna is útja, de balra vizet vagy mocsárt lát, feltartóztathatlanul odamegy, belefekszik, és hiába vasvillázza a talyigáról a boszankodó béres: – mig kénye kedve szerint ki nem heverte magát, s vastag bőre jól át nem ázik, addig a fertőből meg sem mozdul.”

Az ugyanezen szám „Tárház” című rovatában hátrébb olvasható apró betűs hír az alföldi szűkölködők megsegítésére rendezett zártkörű táncvigalomról pontosan jelzi azokat a rangsorképző szempontokat, amelyek a három művész keze nyomán előállított költséges kép és az aktuális hír pozicionálását meghatározták.¹⁶ A megidézett kép/szöveg alakzatokban mindenütt a kép a szervező erő, amely uralja, fölülírja a textust.

Novemberben a „Mosó asszonyok” című Lotz–Jankó grafika a bővizű Tiszában „térdig vízben, nyakig szóban” álló, ruhát öblögető és sulykoló asszonyokat mutat. A szöveggörítés a folyóban mosott ruhanemű előnyeit magasztalja.¹⁷ Megjegyzendő, hogy a számtalan a vízparti élet- és tájkép mellett a *Vasárnapi Ujság* erős közéleti töltéssel, tárgyyszerű közleményekben tudósított a szárazságról.

Több alkalommal hoztak helyzetjelentéseket és józan dolgozatokat a marhavészről,¹⁸ a gabonaárakról, kormánybiztosi szemlékről,¹⁹ gyümölcsfaprogramról.²⁰ A karácsonyi számban²¹

„Karácsony az Alföldön 1863-ban” címmel elégikus novella jelent meg -né szignóval, valószínűleg Beniczkyne Bajza Lenke tollából. Igaz, a következő oldalon a Lotz-sorozat XXXVII. képe dévaj hajósokat ábrázol.

A női lapok, kiváltképp a *Hölgyfutár* kopogóan részvétlen, esetenként megbélyegző hangvétele az írói-szerkesztői szerepkör, illetve a női olvasók elvárásainak értelmezési bizonytalanságaira utal. Az újság a nélkülözést gyakran közbiztonsági problémaként tárgyalja:

„...a temesmegyei m nádai erdőt a b....i lakosság nagy része annyira pusztította, hogy az erdőkerülő már nem volt képes visszatartani. Jelentést tett erről a földesurának. Ez egy rokona kíséretében kísétált az erdőbe, azon hitben, hogy jelenléte majd visszariasztja a garázdálkodókat. Azonban csalódott. A mint megjelent, az erdőpusztítók megrohanták, s csak fegyvere menté meg az agyonütetéstől. Két garázdálkodó halva maradt.”²²

A zavarba ejtő élcelődés sem ritka:

„Hódmezővásárhelyen egy felsővárosi gazda nem bírván sem eladni, sem takarmánnyal ellátni két lovát, kikötötte a háza előtt levő sövényhez, hogy majd így akad azoknak gazdájok. Reggelre kelve kitekintett, hogy elvitte-e már valaki –s íme, ott lelte a magáét is – s azok mellett két másik lovat is.”²³

„Egerből tudósítanak, hogy a Tisza és Bessenyő vidékén a marhavész újult erővel dühöng. Az azon a vidéken portyázó betyárok megszapordtak. Igenis, kedves olvasóm, e héten nem volt... zeneestély (császárfürdői).

És ennek is a felfordult időjárás az oka! nem elég, hogy a nagy szárazság vetéseinket

Lotz Károly nyomán Jankó János és Pollák Zsigmond: Mosó asszonyok, papír, xilográfia, Vasárnapi Ujság 44.sz. 1863. november 1

pusztította el – igenis, kedves olvasónő, vetéseinket; mert ha valami, úgy az irodalom érzi meg legelsőbbben az idő járását; akármilyen szerencsétlenség érje az országot, mindjárt az irodalom szenved alatta, és sosem felejttem el, hogy tavaly egyik barátom a nagy marhavészt akarta felelőssé tenni az irodalom iránti részvét csökkenésért.”²⁴

A *Hölgyfutárban* jelent meg ez a Tisza melléki zsidó földbérlőket a cselédek cserbenhagyással vádoló sugalmazás is:

„A nagyváradi ’Bihar’ szerint a megye több vidékein, különösen Érmelléken, csoportosan járnak az éhező földművelők, kiket a nyomor házaiktól, kopár földeiktől elűzött, s képtelenek élelmezést keresni munkáik által. Haller Sándor gróf M. Telegden 120 embernek adott alkalmazást; a mi igen szép, azon több nagy birtoku tiszamelléki haszonbérlő izraelita ellenébe, ki kenyér nélkül hagyta e szükség közeledtével cselédségét.”²⁵

A *Hölgyfutár* szerkesztőinek mentségül szolgálhat, hogy a lap – sajtóperek, összekülönbözések és szerkesztőváltások következtében – válságos időket élt, s rövidesen meg is szűnt.²⁶ A részvevő sorok mögül átsütő lekicsinylés a *Családi Kör* cikkeit is áthatja.

A szövegeket Kánya Emília szerkesztőnő jegyzi: „...nagy a szárazság, nem a vidéken, ott hála Istennek a múlt hetekben mindefélül jótékony esők jártak, a melyek nagybárra lemosták a szívekről a lélekszibbasztó aggodalmakat az országos inség fölött a legközelebbi jövőben; a nagy csapás csak egy részére szorítkozik az országnak, és ennek enyhítésére felülről-alulról bőkezű segély van kilátásba téve.”²⁷ A szeptemberi eső nyilvánvalóan már mit sem könnyített az elmaradt aratás következtében télire élelmiszer nélkül maradt lakosság balsorsán. A bőkezűnek remélt segély – valójában államkölcson – csak a következő év tavaszán ért el a településekre. Az udvar által küldött vetőgabona pedig, mire kézen-közön a reményvesztett emberekhez ért, sok helyen raktársöpredék, poros, dohos, selejt termény volt, amely nemhogy vetni, de étkezésre sem volt alkalmas.²⁸

Az női lapok figyelme többnyire a nyomorenyhítő akciókra és jótékonyági rendezvényekre irányult. Ezekről rendre beszámoltak, az adományozók nevét folytatólagosan közölték. A szűkölködőknek sosincs – sem a női, sem a főáramba tartozó orgánumban – nevük.²⁹

„Óh és milyen nagyszerűen szép tér nyílik ismét a magyar hölgyek számára áldott jó szívük előtűntetésére. ...Már látom őket szent apostolok gyanánt kopogtatni a szívek ajtaján és hangyszorgalommal szemekint összetakarítani az emberek adományait; és meglássák, egy szív sem marad zárva e kopogásnál és garmadára növekedik majd az ekkint gyűjtött sok életszem. Ezek után nyugodtan fordulhatunk az élet vidorabb eseményeihez.”³⁰

Mint látjuk, az Alföld népét sújtó éhínség sajtóképe nem csak az részvét és azonosulás, segítőkészség és áldozatosság erőnyeit ébresztette fel a hazai közvéleményben. A következőkben a sajtóvisszhang ellentmondásosságában tetten érhető zavar és a frusztráció okait keressük.

II. ÉHÍNSÉG ÉS SZUBTEXTUSOK

Az aszályval kapcsolatos diskurzus a vágyott modernizáció és a megőrizni kívánt tradicionális nemzeti önkép homályos viszonyaiba ágyazódott.

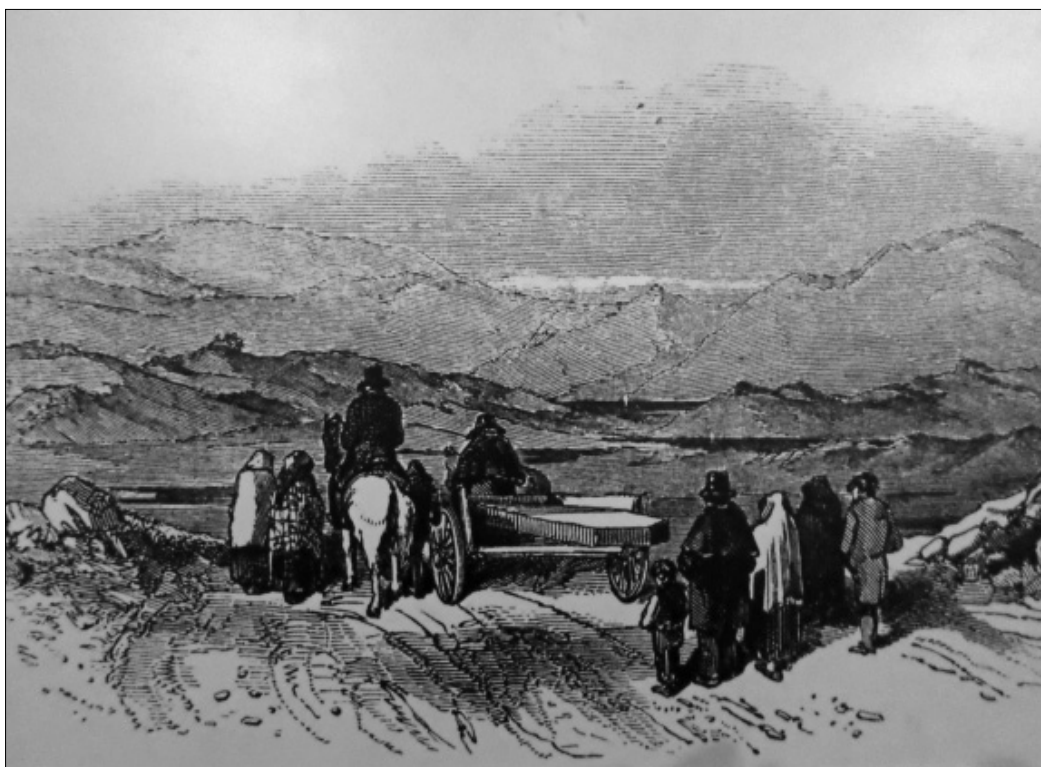
Az Alföld és a Tisza az 1840-es évektől a nemzeti karakter legfőbb „locusa” volt. Az itteni táj és lakói testesítették meg a kultúrában azokat az archaikus vonásokat, amelyek mindmáig a magyar önkép retorikai fundamentumait adják. A pusztá egyfelől a tágas-

ság, a zabolátlanság, a szabadság, másfelől a vendégszeretet, bőkezűség, találékonyság nemzeti toposzainak szinte kizárólagos letéteményese, az itt élő emberek pedig romlatlan őserőnk megtestesítői. Ilyenformán az Alföld nem egyszerűen egy topográfiai egység, hanem önmagán túlnőve a kollektív emlékezet és identitás korszakokon átnyúlóan idealizált és heroizált emblémája.

A folyószabályozási munkálatok ebbe a romlatlannak képzelt és szeretett, mitizált tájba avatkoztak be. Hagyományos lápvizi és ártéri foglalkozási ágak tűntek el örökre, megváltozott a flóra és a fauna. Az 1863-as aszályért a helyi és az országos közvélemény egy része a lecsapolásokat tette felelőssé. Így a katasztrófa, fölkorbácsolva a folyámszabályozás kapcsán már épp csitulni lástó vitákat, a reformisták és tradicionalisták ütközési zónájába került.

További interpretációs tétovaságokat szült az alföldi betyár kerettéma romantikus konnotációi (autonómia, ellenállás, szabadság) és a Tiszavideken az 1850-es években tűrhetlenné vált, s az 1860-as évek végére valamelyest konszolidált közbiztonság bajosan összehajtható problémaköre.³¹ Az éhínség a köznyugalom óhaja és a szabadsághősként identifikált szegénylegény tematikus metszéspontjaiba ékelődött.

A meddővé sült föld és az éhező földműves látványa a korszakban rendelkezésre álló képalkotási konvenciókban sem talált vizuális kapaszkodókat, mert a polgári szentimentalizmus parasztimáza a sorsával elégedett, szertelen vágyak nélkül élő, jámbor, dolgos ember képében

Temetés az éhínség idején.
Illustrated London News, 1847. február 3

BOY AND GIRL AT CAMERA.

James Mahony : *Füü és leány Cahera-ban,*
Illustrated London News, 1847. február 20

James Mahony (1816?–1859?) 1847-től az *Illustrated London News* megbízásából helyszíni rajzokat készített az éhínség sújtotta Nyugat-Írországban.

rögzült, s így ínségének képe a „másikra” irányuló projekciók zavartalanságát bolygatta.

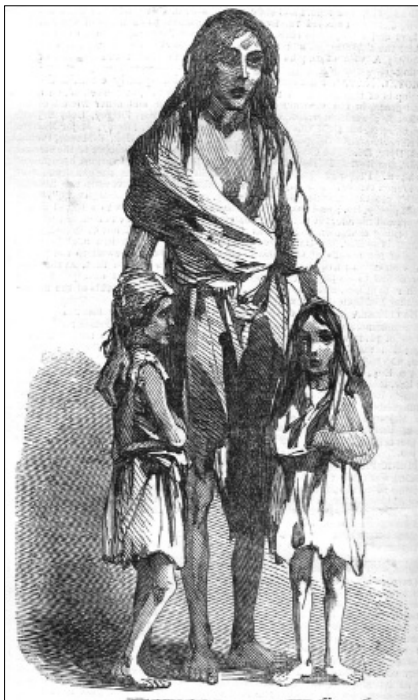
Látni való, az alföldi paraszt ideálképében megtestesült nemzeti perszóna éhére vetített nyilvános tekintetet és a közösség azonosulásának mozzanatait roppantmód terhelték azok a túlsúlyos retorikai sémák, amelyekben a nélkülözö a haza sorsának zálogaként szerepelt.

III. AZ ÉHEZŐ EMBER SAJTÓKÉPE

A sajtóból hiányzó képek és a félszeg kommentárok kapcsán fölmerül, hogy korszakunkban az éhezö ember képe talán kívül esett az ebben a mediális környezetben való ábrázolhatóság keretein.

Ha azonban a magyar képes sajtó számára is mintaadó illusztrált angol lapok hasonló tematikájú cikkeit és képanyagát vizsgáljuk, szembetünö, hogy az alföldi aszály előtt másfél évtizeddel Írországban pusztító, hozzávetölegesen 1 millió halálos áldozatot követelő, másfél milliónyi embert pedig emigrációba üző nagy éhínségnek (*an Gorta Mór*, 1845–1852) – bár a számos kortárs és késöbbi elemző jócskán talált benne kifogásolható – vitathatatlanul létezett markánsan körvonalazott szöveges és vizuális sajtórepresentációja.³²

Elsösorban az *Illustrated London News* (1842–), a *Pictorial Times* (1843–) a *Punch* (1841–) és a *Lady’s Newspaper* (1848–) évfolyamai hoztak terjedelmes cikkeket, röpiratokat, parlamenti tudósításokat, továbbá verseket és képeket, képsorozatokat, riportázásokat az írországi tragédiáról. Az angol államnak és az uralkodó eliteknek súlyos, évszázados felelösségük volt a burgonya monokultúrájára alapozott, s így végzetesen kiszolgáltatott ír élelmezés kollapszusában. Ezek a tehetös angol közép- és felsöközéposztályt megszólító lapok az éhezés képi és

Bridget O'Donnel és gyermekei,
Illustrated London News,
1849. december 22.
A szöveg elbeszéli
az asszony szenvedéseinek történetét.

*James Mahony: Kolduló asszony,
halott gyermekkel, Clonakilty-ben,
Illustrated London News, 1847. február 13*

A szegény dala, Punch, 1845. 38. sz.

szöveges paradigmáinak megalkotásával komoly szerepet játszottak az elodázhatatlan szembenézés, feldolgozás és az átfogó reformintézkedések lassan meginduló folyamataiban. Az írországi éhínség az angol szegényekre is ráirányította a figyelmet, s a politikai preferenciák mentén, hol egymás ellen kijátszva, hogy egyazon problémakör szereplőiként mutatták be őket. A *Punch* satirikus rajzai kevésbé a szenvedés felmutatására, inkább az éhínség politikai közegére fókuszáltak.

A képi paradigmák kimunkálása hosszabb időt vett igénybe, mivel az éhezés szomatikus jegyeit egy jól táplált olvasóközönség számára kellett elviselhetően bemutatni. Az 1840-es években több szerkesztőségi cikk is szabadkozott a sokkoló ábrázolások közlése kapcsán. Thomas W. Laqueur úgy véli, hogy az éhség újfajta láttatásának szellemi forrásvidéke a 18. századi humanitárius narratíva, melyben az egyszerű emberek fájdalomról és haláláról szóló szövegek célja az olvasók és a hiányt szenvedők közti szellemi és érzelmi közösség megteremtése volt.³³

Másfelől, olvasóként és nézőként bizonyos fokú szenvtelenségre is szükségünk van ahhoz, hogy a mások gyötrelmeiről élénk tárt tudást befogadhassuk.

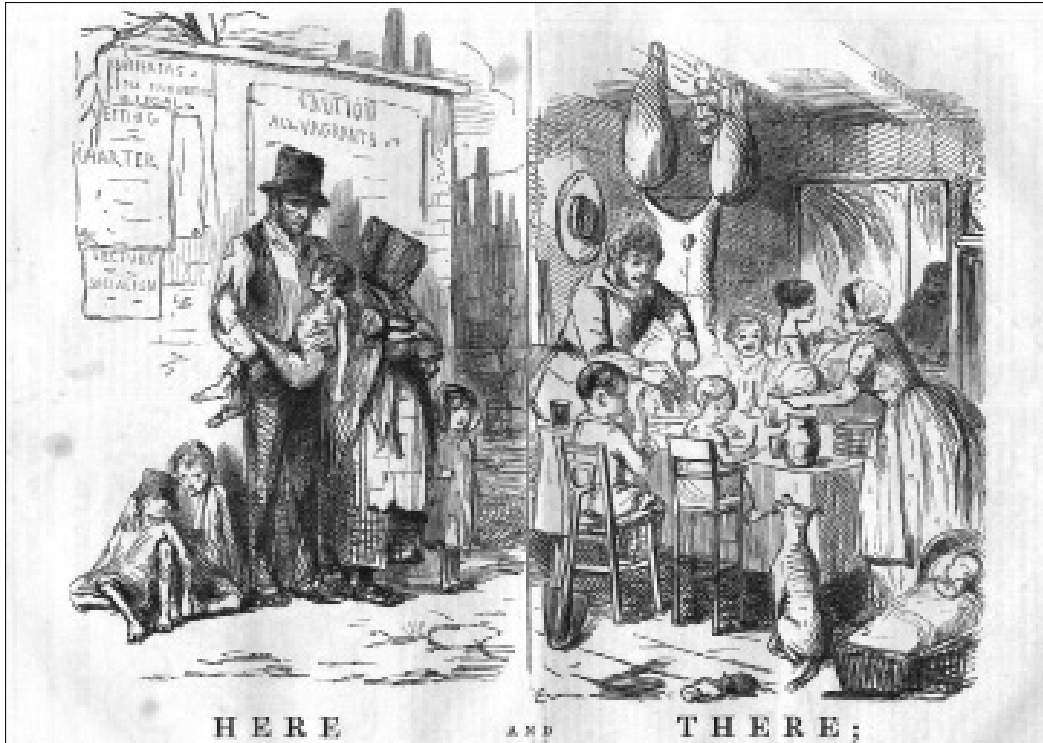
Az angol újságok rajzolókat – a *Pictorial Times* egyenesen „képi megbízottat” – küldtek a helyszínre, hogy hiteles képekben „szolgáltathassanak igazságot az íreknek.” Az autopszia nyomán készült rajzok persze nem spontán felvételek voltak, hanem angol nézőpontból körvonalazott keretsémákba illeszkedtek, de az éhező ember karakterisztikáját többféle művészi változatban adták elő. A csontig lesóványodott férfiak, nők és gyerekek felzaklató megjelenítését kiváltandó némelykor a mozdulatok, gesztusok, máskor az arckifejezés vagy a tárgyi

*Ír bérlők kilakoltatása, Illustrated London News, 1848. december 16.
Az angol földbirtokos lebontatta a kunyhó tetejét, hogy az elűzöttek ne tudjanak visszaköltözni.*

Könyörgő Derrynane – J. Shar kunyhója, Pictorial Times, 1846. január 24

*Itt és ott, avagy az emigráció mint gyógyír,
Punch 1848. 26. sz.*

*Miss Kennedy ruhát oszt Kilrush-ban. Illustrated London News, 1849. december 22.
A kiskeresetű angol hivatalnok hét esztendőös leányának napi tevékenysége a segélyosztás.*

környezet pontosította az ábrázolás témáját. Nem hiányoztak az éhínség képeiről az angolok írekkel kapcsolatos sztereotípiái sem, amelyekben a „másik”, akárcsak a nyomorúsága révén, alulcivilizált, elvadult emberként, eltávolítva jelenik meg. Kardinális attribútuma ezeknek a rajzoknak és a melléjük szerkesztett szövegeknek viszont az ábrázoltak neve, amelyet a kép-cím, vagy kísérőszöveg tartalmaz.³⁴

A nem összesimuló, netán egymás ellen kijátszott kép/szöveg interakciók az egyikből eredő frusztráció másikkal való tompításának lehetőségeit, nyilvános diskurzusba való zavartalanabb illeszthetőségének esélyeit is hordozták. A tipográfiai környezet sokat segített azon, hogy a rendezettséget, szimmetriát kedvelő olvasóknak ne kelljen túlságosan átlépnüik a komfortzónát: a felkavaró képeket ártalmatlanabb képekkel állították párba és pedánsan tördelt hasábokba szerkesztették. Az így alakot öltő „kompozíciós egyensúly”³⁵ vizuálisan strukturálta a közlést és tapintatosan csillapította a szövegből és a képből óhatatlanul áradó feszültségeket. Fogyaszthatóvá tette a fogyasztathatlant: a szenvedő ember látványát. Maud Ellmann úgy látja, hogy van valami az éhezésben, pontosabban az éhezés látványában, ami elmosza az „én” és a „másik” közti határvonalakat.³⁶ Az éhségképek viktoriánus prezentációjának szerkesztési elvei ezeknek a határoknak biztonságos megőrzését szolgálták.

A 19. századi angol sajtó új eszköztára ismerős, újraélesztett zsánerekbe és képlékeny alakzatokba rendezve a tűrhetetlen momentumokat, közönségét az empátia és az elhatárolódás együttes átélésében segítette.

A lapokban megjelent képek abban az évtizedek óta zajló túlfűtött elméleti vitában is erős argumentumokkal szolgálták, amely Thomas Malthus determinista, a népességszűkülést szükséges és bizonyos tekintetben üdvös társadalmi szabályozásként tárgyaló nézetrendszerre és a humanitárius narratíva között zajlott.³⁷

Az *an Gorta Mór* után az ír paraszt új, emancipált szerepkörben jelent meg a kultúrában, nyelve, története, szociológiai környezete időszerűbb értelmezéseket nyert, amelyek végső soron hozzájárultak az Ír Irodalmi Újjászületés mozgalom sikeréhez,³⁸ és az ír kultuszok mindmáig tartó erős mediális jelenlétéhez.

IV. AZ EGYETLEN KÉP, AZ EGYETLEN VERS

Az aszályos év magyar sajtóképeinek fájdalmas hiánya egy elmulasztott dialógust jelöl, amelyben, ha megtörténik, a kiegyezésre készülő középosztály – a nyilvánosság szereplői és a publikum – közelebb kerülhetett volna saját valóságához. Az angol példák arról tanúskodnak, hogy a korszakban rendelkezésre álltak a közreadás jótékony kiigazító eszközei, amelyekkel ez biztonságosan megtehető volt.

Az elenyészően kevés érdemleges cikken túl az 1863-as ínség elbeszélése, tudományos és művészi feldolgozása a sajtó foglalatán kívül, szűkebb nyilvánosságokban – helytörténeti munkákban, szakmai fórumokon, versekben, regényekben,³⁹ később szociográfiákban ment végbe. A még élő szemtanúk emlékeit Györffy Lajos szociográfus jegyezte le 1831-ben.⁴⁰

Illusztrációk híján be kell, érjük azzal az egyetlen apró képpel, amelyet Jókai lapja, a *Hon* hirdetési rovatában, eladó lovat és növénynedvet hirdető reklámok társaságában közölt 1863 telén. Az *Üstökös* következő évfolyamának előfizetési felhívása „mutatványul” a „Szegény

Alföld” képviselőjében egy botjára roskadt, megtört csikóst ábrázol, alatta a kis klapancia a sorvadó vidéket siratja. Mai ismereteink szerint ez az egyetlen kortárs sajtókép az 1863-as éhínségről. A xilográfia később megjelent az Üstökösben is, oldalpárján egy „Olasz-francia zsványkérdés” című karikatúrával.

Jókai további érdeme, hogy a sajtóban napirenden tartotta az éhezők ügyét. Bár a *Hon* 1863. február 7-i számában közölt „Alapkérdéseink” című írása miatt börtönbüntetésre ítélték, s csak 1865-ben vehette vissza ísmét a szerkesztést, ám szerzőként 1864-ben több cikkben szenvedélyes hangon szólította fel a közvéleményt az alföldi inségesek nyomorának enyhítésére. Szépiroként is sokáig foglalkoztatta a kérdés, a „Szerelem bolondjai” című regénye ebben a történeti közegben játszódik.

A sajtóból sajnálatosan kiszorult szövegek között kell említenünk Tompa Mihály 1863 című, eredetileg a *Pesti Röpívek*-nek szánt versét, amely nem jelenhetett meg, mert a lapot elkobozták és betiltották.

Reprezentáció híján a nagy alföldi inség nem épült be a nemzeti narratívába, tanulságai nem termékenyítették meg a későbbi nyilvános diskurzusokat. A társadalmi katarzis elmaradt.

JEGYZETEK

1. Györfly 1931; Györfly 2001, 158–181; Katus 2007, 7–11; Körmendi 2001, 23–25; Sipos 2001.
2. A Magyar Tudományos Akadémia 1868. április 6-án tárgyalta a független magyar földdelejjességi intézet létrehozásának javaslatát. Ferenc József 1870. április 8-án ellenjegyezte a „Meteorológiai és Földdelejjességi Magyar Királyi Központi Intézet” alapító okmányát, ami a *Budapesti Közlöny* május 3-i számában jelent meg.
3. Az 1863-as évben a *Vasárnapi Ujság*nak már volt debreceni tudósítója.
4. Az 1867-es koronázás az első aktuális eseményort rögzítő professzionális riportázs. Képanyagából az *Illustrierte Zeitung* és az *Illustrated London News* is átvett. Vö: Révész 2007, 79.
5. *Vasárnapi Ujság*, 45. sz. 1863. november 8.
6. Lásd például: A 100 évvel korábbi komáromi földrengés évfordulójáról a *Vasárnapi Ujság*ban folytatásokban közölt írást. 1863. 22., 23. sz.
7. Révész 2007, 336.
8. Érkövy Adolf: Az 1863. évi aszályosság a magyar Alföldön, közgazdászati tanulmány Pest, 1863.
9. *Az Ország Tükre*, 1862, 3. szám
10. *Vasárnapi Ujság*, 1863. 24. sz. június 14.
11. *Az Ország Tükre*, 1863. 16. sz.
12. *Az Ország Tükre*, 1863. 19. szám: Szökőkút Kempfől, „Fölállítva az orvosok és természetvizsgálók gyűlésén a muzeum parkban.”
13. *Vasárnapi Ujság*, 1863. 25. sz. június 21.
14. *Vasárnapi Ujság*, 27. sz. 1863. július 5.
15. *Vasárnap Ujság*, 37. sz. 1863. szeptember 13.
16. „(A magyar gazdasszonyok egylete) az alföldi szűkölködők javára e hó 16-án a császárfürdőben zártkörű táncvigalmat fog rendezni.” 331. u.o.
17. *Vasárnapi Ujság*, 44.sz. 1863. november 1.
18. *Vasárnapi Ujság*, 30. sz. július 26.
19. *Vasárnapi Ujság*, 31. sz. augusztus 2.
20. *Vasárnapi Ujság*, 33. sz. augusztus 16.
21. *Vasárnapi Ujság*, 52. sz. december 27.
22. *Hölgyfutár*, 1863. június. 2.
23. *Hölgyfutár*, 1863. július 1.
24. *Hölgyfutár*, 1863. augusztus 1.

25. *Hölgyfutár*, 1863. július 2.
26. *Nagydiósi* 1958, 199.
27. *Családi Kör*, 1863. június 28.
28. *Ruzicska* 2013. 37–48.
29. Vö.: Az angol lapok – az írországi éhínségről szóló tudósításokban – gyakran közölték a szenvedő emberek neveit.
30. *Családi Kör*, 1863. július 8.
31. *Révész* 2007, 210.
32. *Boyce* 2012, 421–449.
33. *Laqueur* 1989, 176–204.
34. *Brake, Demoor* 2009.
35. *Sinnema* 1998.
36. *Ellmann* 1993.
37. *Boyce* 2012, 424, *Vernon* 2007, 4–15.
38. *Hirsch* 1991, 1116–1133, via Jstor.
39. „A következő évtizedben Eötvös műveiből eltűnt az idilli parasztkép. Valószínűleg ráébredt, hogy a polgárosodás csak egyesek előtt nyitja meg a felemelkedés, a meggazdagodás útját. Az 1863. évi alföldi aszály és az ezt követő ínség különösen elgondolkodtatta. A Pesti Napló június 23-i számában közölt cikkében önmagának is kénytelen volt bevallani: most már 'a vagyonosabb kisebb gazdáink' sem képesek külső segítség, előleg nélkül talpon maradni. S még súlyosabb a baj a napszámosok jóval szélesebb rétegében.” *Bényei* 1996, 101.
40. *Györffy* 1931.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bényei Miklós*: Eötvös József könyvei és eszméi. Debrecen, Csokonai Kiadó Kft, 1996.
- Boyce, Charlotte*: Representing the „Hungry Forties” in image and verse: The politics of hunger in Early-Victorian illustrated periodicals. In: *Victorian Literature and Culture* 40, Cambridge University Press 2012. 421–449.
- Brake, Laurel, Demoor, Marysa* ed.: *The Lure of Illustration in the Nineteenth Century Picture and Press*. Palgrave Macmillan, 2009.
- Ellmann, Maud*: *The Hunger Artists: Starving, Writing and Imprisonment*. London, Virago, 1993.
- Györffy* 1993
- Györffy Lajos*: A nagy ínség 1863-ban. A *Túrkevei Hírlap* melléklete, Túrkeve, 1931.
- Györffy* 2001
- Györffy Lajos*: A „rettenetes esztendő”, az 1863. évi „nagyínség” emlékezete. In: *Túrkevei emlékkönyv*. 5. 2001. 158–181. Megjelent a *Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 1978. évi számában.
- Hirsch* 1991
- Hirsch, Edward*: The Imaginary Irish Peasant. In: *Modern Language Association*, Vol. 106. No. 5. 1991. 1116–1133, via Jstor.
- Katus* 2007
- Katus László*: Az 1863–64. évi aszály és éhínség az Alföldön. In: *A fogyasztás társadalomtörténete*. Budapest – Pápa 2007. 7–11.
- Körmendi* 2001
- Körmendi Lajos*: Az együtleges szellem. Budapest, Széphalom Könyvműhely 2001. 23–25.
- Laqueur* 1989
- Laqueur Thomas W.*: “Bodies, Details, and the Humanitarian Narrative.” *The New Cultural History*. Ed. Lynn Hunt. Berkeley: U of California P, 1989. 176–204.
- Nagydiósy* 1958
- Nagydiósy Gézané*: Magyarországi női lapok a XIX. végéig. *Az OSZK Évkönyve* 1957. Budapest, 1958.
- Révész* 2007
- Révész Emese*: „Az Ország Tükre” Sajtóillusztráció Magyarországon 1850–1870, doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest 2007.

Ruzicska 2013

Ruzicska Ferenc: „Karcag határa, mint fekete Sahara...”: az 1863. őséges esztendő eseményei Karcagon, Túrkeve, Túrkevei Kulturális Egyesület, 2013. 37–48.

Sinnema 1998

Sinnema, Peter W.: Dynamics of the Pictured Page: Representing the Nation in the Illustrated London News. Aldershot: Ashgate, 1998.

Sipos 2007

Sipos István: Makó és az 1863. évi országos aszály, Makó, Szirbik Miklós Társaság, 2001.

Vernon, James: Hunger, A Modern History, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, 2007.

ANIKÓ B. NAGY

STARVING TO DEATH OFF PICTURE

ABSTRACT

The paper discusses the press coverage of the terrible drought of 1863 and the ensuing famine. In the last years of the climatic wave labeled the small ice age a food disaster with grave demographic consequences hit the Carpathian Basin and particularly the Great Plain. Presenting its textual coverage, lack of pictorial representation and the effect mechanisms of the illustrations of other themes in the given press issues, the paper analyzes the picture/text relations characteristic of the age.

bnagya@gmail.com